

ÉRTÉKEK, NYELVHASZNÁLAT – SZÓRVÁNY

Bodó Barna

A társadalmi tér nem válik szét könnyen érthető „mi”-re és titokzatos „ők”-re.

Clifford Geertz

A SZÓRVÁNY MINT IDENTITÁSLABORATÓRIUM

A szórványnak¹ a társadalomtudomány mindmáig nem szentelt kellő figyelmet, mintha nem tudatosult volna az a kézenfekvő felismerés, hogy a szórvány mivolt az identitás vizsgálatában ugyanolyan lehetőségeket hordoz, mint amelyeket az antropológia számára tartogatott a „világtól elzárt” közösségek vizsgálata. A szórvány az identitással kapcsolatos kutatások terén szinte semmilyen külön figyelemben nem részesült, pedig a szórvány: határhelyzet.² Ilyenként sokkal élesebben jeleníti meg az identitásépítéssel kapcsolatos kényszereket és dilemmákat.

Az *identitás* a csoportok közötti viszony (pszichikus) közvetítésének az eredménye. A közvetítés két felet feltételez, mindkét oldalon léteznie kell valaminek, ha nem, nincs közvetítés, nincs átvétel és átadás. *Felek* nélkül nincs interakció. Még *csendélet* sincs, vagyis az az érzés, amelyet egy helyzet vált ki bennem – kontempláció –, mert ezen érzés is a másik létezésének potencialitásában valósul meg. A másik – csoport, közösség, társadalom – mindig jelen van. Ez a másik lehet idegen, aki más, mint mi, és nemrég érkezett. A jelenlétől kap külön tartalmat az otthon, ahol biztonságban tudjuk magunkat. A jelenlét akkor válik problematikussá, amikor a politika az idegenséget félelem gerjesztésére használja fel.

„Szórványban sokkal nehezebb megállapítanunk, kik vagyunk. A határok elmosódnak, saját identitásunkat nehezebb megfelelő módon megjelenítenünk és másokkal elfogadtatnunk.”³

Az identitást a társadalmi közegben építjük fel, s mint minden folyamat, ez változásokat, átalakításokat jelent. Ennek ára van – ami az egyén számára költségként jelenik meg. Ilyen költségek: a lokális *átértelmezése*, a kölcsönviszonyok hálózatának az *újraértelmezése*. Ez pedig átértelmezéseket indukál az emlékezetben is: ez a költség maga az identitásválság. Ezért kellene tisztázni: mely változások szükségszerűek és melyek véletlenszerűek.

¹ Szórvány és diaszpóra között különbséget teszünk. A szálláshelyét nem változtató, a történelmi-társadalmi folyamatok hatására fogyó etnikai csoportok és a kirajzással, személyes érdekek érvényesítését célzó migráció révén létrejött diaszpóra csak első közelítésben kezelhetők egyazon fogalmi keretben.

² Anyanyelvhasználattal kapcsolatos vizsgálatok tárgyát gyakran képezi a szórvány, de ez csupán egyik összetevője az identitásépítésnek.

³ Lásd Calhoun (ed.) 1994, 10.

Preston úgy fogalmaz: az identitás tapasztalat kérdése. Ezt fedi el, rejti el néhány olyan személyhez köthető tényező – faj, etnikai hovatartozás, életkor, nem, történelem – amelynek okán egyesek az identitás „lényegéről” beszélnek.⁴

Amikor az egyén megnevezi önmagát valamiben, akkor feldolgoz (bizonyos élményt, helyzetet, viszonyt). Ugyanis: az egyén beleszületik egy kultúrába és egy társadalmi helyzetbe. Ez adott, ehhez viszonyul. Az egyén tudatosít (külső hatásokat és előírásokat): az egyén integrálódik. Továbbá: az egyén (helyzet)olvasata performatív, értelmezéseink alakítják is az adott társas helyzetet. Ahová az egyén tartozik. Kezdetben a társadalmi struktúra mintázata érvényesül, később – akcideneciák sorozatával lehet számolni, amikor is az egyén nyilatkozik meg. A kettőt az egyén sajátosan, mások által nem előírt formában „keveri”. Főleg a posztmodern szubjektum esetében alakul ki az a képzet, hogy az egyén teljesen szabadon alakíthatja ki életstílusát, tehát identitását. A posztmodern állapot szerint azt jelenti, hogy nincsenek nagy, közös célok – különben nagy hősök sincsenek⁵ –, mi több: személyekre szabott életcélok sincsenek. Az életcélt átengedik az egyén igyekezetének. S a krízis azzal kezdődik, hogy mindenki tudja: önmaga kevés.⁶ Szükség van a másokra, szükség van az idegenre.

A toleranciát hirdető is tudja természetesen, hogy az etnocentrizmustól teljes mértékben megszabadulni nem lehet, de a vele járó veszélyeket is időben tudatosítani kell(ene): ha az emberiség nem akar a múltban létrehozott értékek meddő fogyasztójává válni, akkor – Clifford Geertz kifejezésével – *a sokféleség édes hasznát* kell hirdetnie.⁷ A másokkal való kommunikáció felszámolódása az emberi kreativitást veszélyeztetheti (Lévi-Strauss 1985). A kommunikáció éppen azt teszi lehetővé, hogy az egyének és közösségek közötti akadályokat legyőzzék – az igazán kreatív korszakoknak ez az egyik előfeltétele. Ugyanakkor továbbra is figyelmet kell fordítani a Flannery O’Connor által megfogalmazott tételre, aki szerint: Rómában se tégy másként, mint Milledgeville-ben.⁸ Idegenben is magad légy. Minek tekinthető ez a kijelentés: könnyed arroganciának,

⁴ Preston 1997, 4.

⁵ Terez anya klasszikus antihős. Nem valamilyen közösséget mozgósító célkitűzéssel – csatakiáltással: szabadság, egyenlőség – vetette magát a napi gondok sűrűjébe, hanem azt bizonyította egész életében és életével, hogy lehet elvek szerint élni. Terez anya nem akar példakép lenni – ő a másik út, a másik lehetőség, a bizonyosság, hogy van valamilyen *önmegvalósítás*.

⁶ Lásd Habermas–Lyotard–Rorty 1993, 37.

⁷ „Az az antropológia, amely attól retteg, hogy a saját és a mások kulturális integritását és kreativitását egyaránt megsemmisíti azáltal, hogy más emberekhez közelít, bevonja, és közvetlenségükben és különbözőségükben próbálja megragadni őket, saját alultápláltságába fog belepusztulni, amelyért semmiféle manipuláltan objektívizált adathalmaz nem nyújt kárpótlást. Az a morálfilozófia, amely attól retteg a szelentelen relativizmusba vagy transzcendentális dogmatizmusba való bonyolódástól, hogy más életszemléleteket csak rosszabbnak képes feltüntetni, mint a sajátunk, pusztán olyan világ teremtéséhez elegendő, amelyben mások lekezelése veszélytelen” (Geertz 1994, 338).

⁸ Idézi Geertz 1994, 336.

avagy az „íme, ilyen vagyok” őszinteség megnyilvánulásának? Emlékezzünk Fichte állítására – én vagyok én –, mely alapvetően nem más, mint az akarat formatív erejének a megnyilvánulása. Ebben a kontextusban persze a fel- és elismert én (self) sokkal inkább az ént kifejező, egyszerű és adott identitásnak tűnik, mint egy komplex viszonyrendszer tükröződésének.⁹

Preston szerint a változások gyorsasága és mennyisége még nem jelenti az életstílus alakítását illető teljes szabadságot. Az identitás kialakítása posztmodern feltételek között egy olyan komplex folyamat, amelynek során minden identitás(állapoto)t megkérdőjelez utóbb maga a folyamat. Szerinte az identitás (ki)alakulásának a folyamatát három fogalom – lokális,¹⁰ hálózat és memória – segítségével lehet feltárni. Ez a három tényező megmutatja, miként vagyunk jelen egy bizonyos térben, milyen tevékenységek határozzák meg a napi interakciókat-kölcsönhatásokat,¹¹ amelyeket a memória folyamatosan feldolgoz. Ezért tekinti Preston az identitást instabil egyensúlyi állapotnak, amelynek egyik tényezője az egyént jellemző személyes tapasztalat, a másik a közsféra aktuális kihívása.

Visszatérve a kezdő állításhoz: ahogyan Karl Kraus szerint a századfordulás Bécs egyszerre játszotta el a modernitás hajlékának és a „világvége kísérleti laboratóriumának” a szerepét, napjainkban a szórvány tekinthető az identitás-strukturálás kísérleti laboratóriumának.

SZÓRVÁNY: LABILIS ADOK-KAPOK JÁTÉK

Egy korábbi dolgozatomban úgy fogalmaztam,¹² hogy a szórványban az egyén, mivel olyan közegben él, ahol azonosságtudatának néhány – lényeges – eleme különbözik a többségi környezetétől, nem a kulturálisan egységes közeg biztosította természetességgel kapcsolódik be a helyi közösség életébe. Hiányzik a más esetekben eleve adott egység. A közös alap hiánya értelmezési és viszonyulási zavart okoz, megbontja a társadalmi teret. A magán és a köz nem csupán a kettő közötti különbségeket adó általános értékek, hanem a közösségeket külön strukturáló kultúra szerint is tagolódnak. Ez utóbbit erősíti fel olykor a politika. Szórványban a magánszféra nem egyszerűen az a belső kör, amelybe visszahúzódva feldolgozhatóvá válnak a köz történései, hanem valami más. „Mi” itt bent mások vagyunk, mint „azok” kint. A szórványban élő egyén nem kap(hat)ja meg „kint” a közösség részéről azokat a közvetlen élményeket és impulzusokat, amelyek integrálnak, kapcsolati hálót teremtenek. Más ünnepek, más szokások, más prioritások.

⁹ Calhoun (ed.) 1994, 10–11.

¹⁰ Preston a *locale* kifejezést használja, ami jelent helyszínt, terepet, illetve helyit, helybelit is. Az egyik értelmezés állapotot jelöl, a másik viszonyt. A kontextus szerint mindkét értelmezésre történhet utalás.

¹¹ Az *interakció* kölcsönhatásként való fordítása nem adja vissza az akció tudatosságát, elsősorban a helyzet mivoltára utal.

¹² Lásd Bodó Barna 2004, 155–171.

Amikor a helyesen cselekedni imperativusa jegyében az egyén a részvétel-önreprezentáció számára megfelelő(nek vélt) stratégiáját kiválasztja, kikerülhetetlenül találja szembe magát a „közösségi elkötelezettség” és a „személyes szabadság” dichotómiájával. Szórványban éppen a közösségi elkötelezettség, a csoport-hovatartozás más helyzetekre jellemző egyértelműsége töredezik szét. Nem az a gond, hogy a modernitás hatására minden megkülönböztetés tartalmilag folyamatosan újrafogalmazódik, hanem az az esély, amely a kezdethez kötődik, ahhoz a helyzethez, amelybe beleszületünk. Ezt nevezi Hannah Arendt születési esélynek, *Gebürtlichkeit*nek. Szórványban annak a csoportnak a határai, amelybe beleszületünk, nem jelölhetők ki kontúrosan, egy sor élethelyzetre alig vagy egyáltalán nem fogalmazódik meg csoporton belüli válasz.

Általában az önreprezentációs dilemma lényegét a valahová tartozás szükségessége és a túl erős és sokrétű társadalmi köteleknek az egyéni választást (szabadságot) korlátozó mivolta közötti feszültség képezi. A rendre visszatérő kérdés – kinek milyen identitásra van szüksége? – nem annyira a kultúra-kultúrák hitelességére vonatkozik, hanem elsődlegesen arra, ahogyan a modernitás átalakítja, olykor ellentmondásos módon, a közösségek életvitelének kereteit anélkül, hogy a folyamat ritmusát, milyenségét, mélységét illetően a közösség igazából megnyilvánulhatna. Szórványban éppen ez a dilemma halványul el, ugyanis a csoport meghatározottsága egyre inkább külsődleges, nincsenek belső tartalékai arra, hogy a fellépő változásokat a közös értékekre vetítve feldolgozza, a csoportba született egyén egyre inkább magára marad, amikor arra keresi a választ: mi a fontos?

Bárki könnyen talál példát a környezetével folytatott kulturális csereberére – amely önmagában szükségszerű. Dilemmát általában az okoz, hogy mennyire értjük meg annak az embernek a vallási hiedelmeit, avagy gasztronómiai szokásait, akivel szemben toleranciára buzdítanak, akit el kell(ene) fogadnunk. Tudjuk-e, mikor mit fogadunk el? Milyen hatásnak tesszük ki magunkat és közösségünket? Szórványban megint csak más a helyzet, ez utóbbi kérdések fel sem merülnek. A szórványlét ezt a veszélyérzetet megszünteti.

Persze, az sem képzelhető el napjainkban, hogy kőkemény etnocentrizmussal csak önmagunkat ünnepeljük, s a másik kultúráját ördögi színekkel el-lenségesre fessük. A kulturális kontrasztok elhalványulásának folyamata, amennyiben valóban ez zajlik, egyes vélemények szerint tudományos szempontból nem volna nyugtalanító. Majd az antropológusok jobban odafigyelnek, finomabb elemzést végeznek, több szempontot vonnak be a vizsgálatok körébe. Csakhogy a folyamat egyszerre vet fel morális, esztétikai és kognitív vonatkozású kérdéseket. A morális dimenzióál maradvá alapvető dilemma, hogy az egyes közösségek számára alapvető értékek miként védhetők meg. A saját értékekhez való ragaszkodás, egy adott értékrendszerrel szembeni lojalitás nem tekinthető rossz attitűdnek, csakhogy a túlzott lojalitás (valamilyen mértékben) érzéketlenné tesz más értékek iránt, s ennek okán viszonylagos kommunikációhiány alakul ki.

A sajátos jegyekhez való ragaszkodás alapja érzelmi is lehet. A politika minden esetben megnyilvánul, befolyásol, hat – még akkor is, ha diszkriminatív intézkedések nem léteznek. A politikai környezet elsősorban a nyelvek és kultúrák kialakuló társadalmi presztízsére van hatással,¹³ következőképpen befolyásolja a különeműség vállalásának reflexív folyamatát.

A kapcsolatszegénység, az értelmezési nehézségek okán a másság társadalmi nyomásként nyilvánul meg, amelynek a vállalása tudatosságot feltételez. Szórványban a kapcsolatok természetessége, a hovatarozás automatizmusa helyébe a sajátos jegyek és helyzet (tudatos?) vállalása lép. Amennyiben ez bekövetkezik.

Természetes kapcsolat megléte esetén a nyelvváltás kérdése fel sem merül, illetve ha igen, az asszimiláció, a kiválás az eredeti kultúrából már nem a közeg rovására írandó. A szórvány a *labilis csoporttudatot* kialakító, az egyént közösségi kapcsolataiban elbizonytalanító, a nyelv- és kultúraváltást elősegítő-kiváltó társadalmi közeg. A szórványban az anyanyelvi betagolódás természetességét felülírják a környezeti hatások, mind fontosabbá válnak egy más nyelvi és kulturális közösség sztereotípiái, értelmezési sémái, szemlélete, aminek eredményeként a személy identitást vált: kapcsolataiban a másik, a kulturálisan domináns közösség válik meghatározóvá, ebbe építi bele magát. Nem egyből, egyik napról a másikra következik ez be – ezért is kell hangsúlyozni a folyamatszerűséget. A szórvány tehát a személyes és csoportos etnikai jegyek és sajátosságok megőrzését illetően fontos külső jegyek, feltételek szempontjából halmozottan hátrányos helyzetet (HHH) jelent. Ezek szerint az asszimiláció nem „a központba helyezett problémák” egyike a szórvány elméleti vizsgálatakor, hanem maga a probléma.

Függetlenül attól, hogy az identitásválság feszültséget kiváltva tudatosul, avagy szinte észrevétlenül oldódik fel valamilyen második születést jelző vagy új életszakaszt indító szertartásban, az identitáskonfliktus természete, Erikson szerint, az adott történelmi kort jellemző félelmek és (érték)választási kényszerek függvénye.

Szórványban az identitásképzés általános dilemmáit, a személyes-közösségi adok-kapok játékot az egyén teljes egészében rávetíti a kultúrára, nem a kort érzi kétségekkel terhesnek, hanem a kulturális hovatarozását. Úgy érzi, kulturális értékei, családi-rokoni kapcsolati hálójá nem nyújtják számára azt a teljességet, azt a védelmet, azt a biztos viszonyítási pontot, amely lehetővé teszi az értelmezést. A másság a nyelvhasználat által lehatárol, a „mi” és „ők” ketőssége a mindennapi kommunikációtól a személyes életpályák alakításáig különböző szinteken jelenik meg. Az egyén nem bízhatja rá önmagát a közössé-

¹³ Köztes-Európa legtöbb országában a kisebbségi kultúra, hagyományok iránti el-lenszenv, ezek lejárata a hivatalos, állami politika részét képezték, és bizonyos vonatkozásban képezik mindmáig. Egyrészt a kisebbségi történelmi-kulturális jelenlét dokumentálása hiányzik a többség számára kidolgozott tankönyvekből, másrészt a tankönyvekben és a médiában kialakított kisebbségkép lebecsülő, a kisebbséget alárendelő viszony kialakítása a cél. Lásd *História*, 1989/9–10; Csurdi Sándor (szerk.): *Kisebbségkép a tömegtájékoztatóban. Regio*, Budapest, 1993.

gek esetében meglevő *éntételező* folyamatra, mely ez esetben kihagyásos, a közösségi lét teljessége helyett ennek egyes komponenseire terjed csak ki.

Az egyén döntéshelyzet elé kerül, a tét a valahova (egy számára adott közösséghez való) tartozás és a valamiből (egy külső, kulturálisan más, de erős közösségből) való kimaradás. Szórványban sértő lehet az ismert tétel: a teljességgel mérd önmagad. Vállalni a teljességet nem nyújtó helyi különeműséget a család, a szülők értékeihez való ragaszkodás, tágabb értelemben egy történelmi folyamat jegyében – ez a szórványdilemma.

A BÁNSÁGI SZÓRVÁNY

A Maros–Tisza–Duna és Retyezát nyugati oldala által határolt térséget nevezik Bánságnak, amelyet a történelem izgalmas modernizációs tereppé alakított ki. Van néhány olyan jellegzetesség, amelyek okán kijelenthető, hogy a bánsági és az erdélyi szórvány különbözik egymástól. (Nincs olyan helyi etnikum, amely „időtlen idők” óta demográfiailag domináns volna; a térségnek volt „német”, „magyar”, „szerb” és van „román” korszaka; etnikumtól függetlenül olyan a gyermekvállalási hajlandóság, hogy a népesség megmaradása és növekedése bevándorlásra épül; jelentős gazdasági-műszaki megvalósítások születtek itt, amelybe az „amerikás” jelleg mindenképpen belejárt; a kultúra terén a térség relatív hátrányban van, kevés szellemi nagyságot adott az itt élő nemzetek kultúráinak.) Ennek oka nem annyira az őshonos/bevándorolt dichotómiában keresendő, sokkal inkább abban, hogy egy anyagi javak iránt fokozottan fogékony térségben a szomszéd olyan konkurencia, akinek a gazdasági eredményei kihívást jelentenek, akitől tanulni kell, ellopni a tudását. A térség „levegőjében” benne van a másakra való fokozott odafigyelés, etnikai mivolttól függetlenül.

A térség jellegével kapcsolatos kérdések, az anyagiak/szellemiek helye a személyes prioritások meghatározásában a legjobban a Bánságba jött székeleklyek itteni életvezetésének a vizsgálatával kutathatók.¹⁴

Temes megye demográfiai szempontból befogadó közeg. Van elvándorlás is, de az érkezők és elmenők közötti különbség két-százézer főt meghaladó pluszt jelent az érkezők javára. Ez a jelenlegi lakosság közel egyharmada. Közben román vonatkozásban immár jó negyedszázada a befogadásnak nincsenek etnikai dimenziói, ritka kivétellel helyi román többség fogadja őket, magyar szempontból akár a Székelyföldről, akár a Szilágyságból érkezőt helyi román többség várja. Az újonnan érkezettben a helyiek többnyire nem a más etnikumút látják, hanem azt a személyt, aki nem ismeri a helyi viszonyokat. Az érkező részére a kihívás elsősorban nem etnikai, s ezért a kulturális értékek fontossága lefokozódik. Ezért adódhat olyan paradox helyzet, amikor az őshonosnak számító, többgenerációs ittlétet maguk mögött tudó magyarok jobban ragaszkodnak a kisebbségi iskolához, mint a tömbből frissen érkezők.

¹⁴ Bodó 2003, 113–125.

IDENTITÁSKUTATÁS SZÓRVÁNYBAN

A szórvánnyal kapcsolatos identitáskutatás az identifikáció-asszimiláció kérdésgyűjtésének több elemére vonatkozhat: hagyományok léte és mibenléte, az anyanyelvi kultúrát kialakító „nehéz ismeretek” termelésének intézményi és közösségi helyei, a külső környezet hatásai, helyi kapcsolathálózatok, és a sor folytatható. Még mielőtt továbbmennénk, tisztázni kell valamit.

Az identitáskutatás nagy kérdését Niklas Luhmann úgy fogalmazza meg: „nem azt kérdezzük, hogy *mi az*, ami identikus, hanem azt, *hogyan jött létre az*, ami kívülről mint identikus alapozódik meg”.¹⁵ Luhmann az azonossággenetikának bizonyos leírásával azt jelöli ki, milyen társadalomelméleti érvek építhetők be az identitásstrukturálás folyamatának értelmezésébe. Ez a kutatásnak a legáltalánosabb szintje. Természetesen az identitásképzés gyakorlata az érdekes a jelen kontextusban. A szórványt illetően azt tartjuk viszonylag könnyen vizsgálhatónak, hogy az identifikáció-asszimiláció folyamatai milyen társadalomszerkezeti, réteg- és státuscsoport-tényezők hatására alakulnak.

Szórványban a nemzeti-etnikai identitás kérdése kiéleződik, amennyiben nem tekinthető adottnak, „természetesnek” a Szózat „Itt élned, halnod kell!” motívuma. A nemzeti hovatartozás-tudat kutatásának egyik legátfogóbb vállalkozása Gereben Ferenc nevéhez fűződik, aki különböző típusokat határoz meg az identitásbeállítódást illetően.¹⁶ Érdemes volna sorra venni az egyes beállítódástípusokat, de itt arra a következtetésére hívnánk fel a figyelmet, hogy kisebbségben a magyar(anya)országinnál sokkal kisebb mértékben jelenik meg a *valahová tartozás* választípus. Ezzel a kisebbségben szerényen, bátortalanul élnek. A kisebbségi magyarok számára a nemzeti kötődés elsősorban pozitív hangoltságú érzelmet jelent, másodsorban elkötelezettséget, a fennmaradás vállalását, feladatot. Ez a pozitív érzelem Kárpátalja esetében éri el a legmagasabb értéket (közel 50%), Erdélyben 35% körüli.¹⁷ A kutatás adatfelvételi helyeinek térképe azt mutatja, hogy néhány nagyobb város – Nagybánya, Temesvár, Déva – kivételével a kutatás alig terjedt ki a szórványra. Illetve a szórvány esetében is külön helyzetet jelentenek a nagyvárosok, ahol a magyarságnak komoly intézményi hálójá és helyi képviselője van. Nem tévedünk, ha kijelentjük, hogy Gereben adatsorai egészen más képet mutatnának a szórványokat illetően. „Igazi” szórványban éppen a pozitív érzés és az elkötelezettség hiánya figyelhető meg.

Szórványhelyzetben a vizsgálandó identitáselemek között első helyre alighanem az énkép kerül. Milyennek látja önmagát, helyzetét az a kisebbségi (magyar), aki többségi környezetben, intézményi háttér nélkül, olykor az anyanyelvű hitélet lehetőségétől is megfosztottan, nyelvi elszigeteltségben él? Miként alakul önértékelése, miként keres „otthont az otthontalanságban”?

¹⁵ Lásd Luhmann 1999, 44.

¹⁶ Gereben 1999, 73–82.

¹⁷ Gereben válaszváltozatai: cselekvő vállalás, valahová tartozás, természetesen evidens dolog, közömbös, negatív érzés, nem értelmezhető.

Ennek a nyelvi elszigeteltségnek a jellegét és méreteit mutatja meg egy 2004 őszén készült Temes megyei felmérés, és ezen kutatás adataira építve volna lehetséges egy további, a helyi kapcsolathálóok létre és természetére vonatkozó vizsgálat megtervezése. A felmérés eredményeit 3 kérdéskört érintve mutatom be.

NYELVISMERET

2004 szeptemberében reprezentatív felmérés készült a megye magyar lakosságáról,¹⁸ amelynek az adatai a szórvány identitásképzését illetően forrásként használhatók. A mintából néhány falu kivételével mindenki szórványnak számít,¹⁹ az 1048 megkérdezettből 94 nem él közvetlen környezetében szórványhelyzetben. De az intézményi ellátottság – iskolahelyzet – tekintetében ezekre is a szórványlét meghatározottságai érvényesek.

A fentiek értelmében kijelenthető, hogy a felmérés adatai a hovatartozás, a nyelvhasználat vonatkozásában szórványhelyzetre értelmezhetők. Ami nem jelenti azt, hogy a megyén belüli különbségek nem fontosak, ezektől el kellene tekinteni.

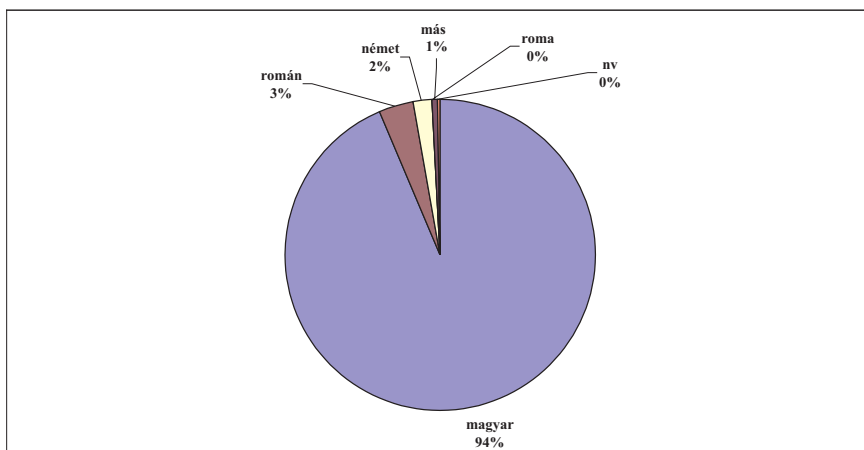
A kérdéses 2002-ben magukat magyarnak valló népességre terjedt ki, így kérdezőbiztosaink „konvencionálisan” azzal a kérdéssel csegették be a megkérdezettekhez, hogy „*laknak-e itt olyanok, akik a 2002-es népszámlálás alkalmával magukat magyarnak vallották*”. Ez a konvenció természetesen a valóságban olyan kérdéseket jelentett (jelenthetett), hogy „*laknak-e itt magyarok*”, „*lakik-e itt olyan, aki magyarnak tartja magát*”, azonban a kérdezőbiztos mindenképpen olyan személyekkel kezdte, kezdhette el a kérdést, akik a bemutatkozáskor magukat magyarnak mondták. Ennek ellenére a kérdezettek 6%-a a kérdőív végén levő nemzetiségre vonatkozó kérdésre adott válaszában magát nem vallotta magyarnak. Ezek az emberek valószínűleg „*magyarok is meg nem is*”.

A kérdezőbiztosok magyar és román nyelvű kérdőívet is vittek magukkal és a válaszadót meg kellett kérdeznük, hogy milyen nyelven szeretnék a lekérdés lefolytatását. A kérdezettek 16%-a választotta a román nyelvű kérdést. Ez az arány majdnem kétszer nagyobb annál, ahányan 2002-ben a népszámlálás alkalmával magyar nemzetiségűeknek és román anyanyelvűnek vallották magukat.

¹⁸ Készítette a kolozsvári Max Weber Társadalomkutató Központ 1048 fős, réteg-zett, véletlenszerű mintán. A kutatás Temesvár (600 megkérdezett), vidéki városok (Lugos: 85, Zsombolya: 32, Nagyszentmiklós: 24, Delta: 23), valamint falvak (448) lakosságára terjedt ki.

¹⁹ Többségi magyar falu Ótelek (22 megkérdezett), jelentős helyi magyarság él Végváron (25), Újszentesen (25), Igazfalván (22), a többi településen (Aurélháza, Temesrákés, Gátalja, Máslak, Cserneháza, Lovrin, Billéd, Bálinc, Bethlenháza, Nagyzsám) a magyarság szórványnak számít.

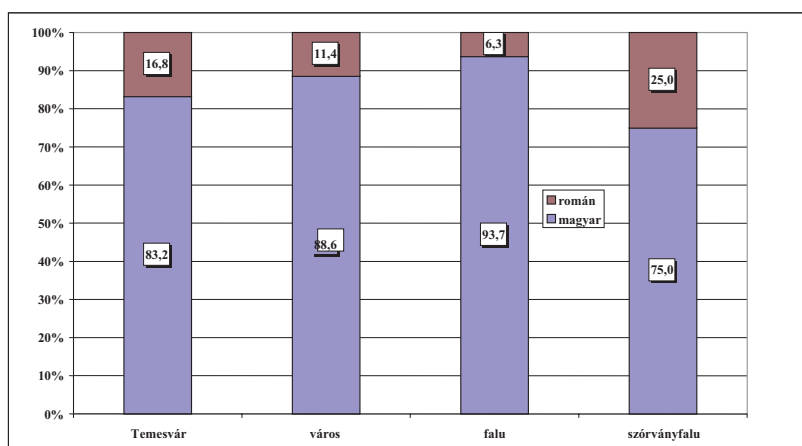
A településtípusok szerinti bontásból kiderül, hogy szórványban és Temesváron a leggyakoribb az anyanyelvismeretre vonatkozó bizonytalanság. A román kérdőívet választottak esetében csaknem bizonyos, hogy anyanyelvhasználatuk szűk körű és hétköznapi kérdéskörökre szorítkozó.

1. ábra
A lekérdezés nyelve

Magyar nemzetiségűek összesen		50 556	
Anyanyelv	Román	4 381	8,7%
	Magyar	46 002	91%
	Más	173	0,3%

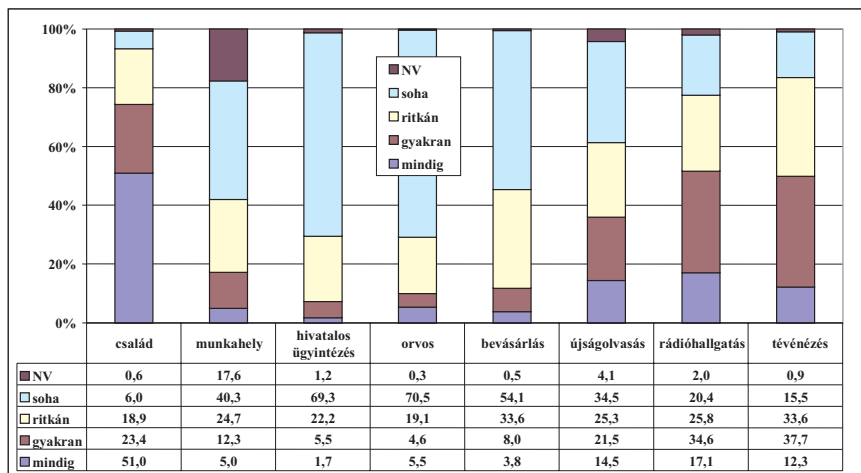
Forrás: INS, 2004

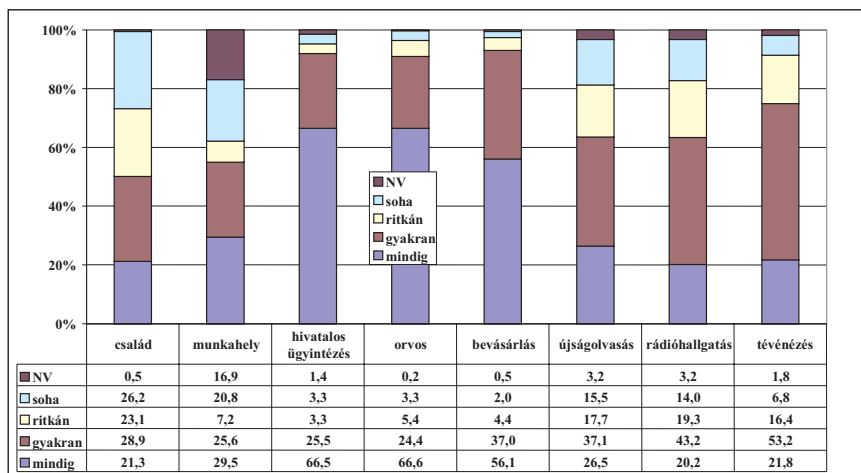
2. ábra
A lekérdezés nyelve településtípusonként

Az anyanyelvhasználat gyakoriságát, illetve helyzetfüggőségét illetően a kutatás az alábbi táblázatba foglalt eredményt mutatja. Külön kiemelendő, hogy szórványban még a családban is kb. fele-fele arányban használják mindig az anyanyelvet, és 25%-ot tesz ki azok aránya, akik sohasem vagy ritkán használják anyanyelvüket a családon belül.

Nincs külön adat a templomba járásról, ez szintén anyanyelvi kötődést jelenthetne.

3. ábra
Milyen gyakran használja a következő helyzetekben a magyar nyelvet?

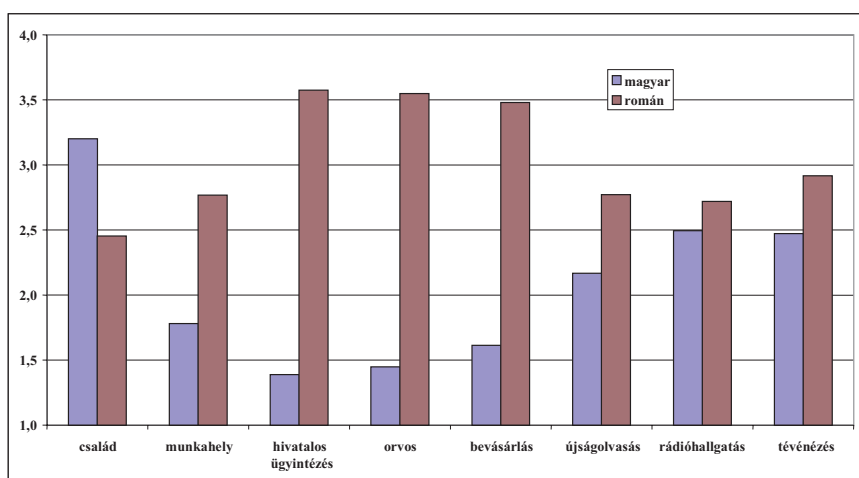
4. ábra
Milyen gyakran használja a következő helyzetekben a román nyelvet?

A másik végletet a hivatalos ügyintézés jelenti, a minta szerinti 2-3%-os magyar nyelvhasználat azt jelenti, hogy a hivatalos ügyintézés ott sem magyar nyelven folyik, ahol ezt a népességi adatoknak megfelelően a törvény lehetővé teszi. A mintából Végvár, Újszentes, Újvár (Ótelek, Auréllháza), Igazfalva magyarsága haladja meg a helyi lakosság 20%-át – ezek együtt a minta 12-13%-át teszik ki. Egy következő kutatás tárhatná fel ennek a helyzetnek az okait, a ható tényezőket.

A román nyelv használatára vonatkozó kérdés érdekes módon nem tükörképét hozta az előbbi eredménynek.

A családban a megkérdezettek több mint egyötöde mindig románul beszél, és a munkahelyi nyelvhasználatot illetően is nagyobb a román arány. Ez arra enged következtetni, hogy a megkérdezettekben a magyar nyelvhasználatra vonatkozó kérdés megválaszolásakor működött egy bizonyos készletés a magyar kérdezőbiztosok előtt, hogy magyarságukat „bizonyítsák”.

A magyar és román nyelvhasználat gyakoriságát tartalmazza a következő ábra.

5. ábra

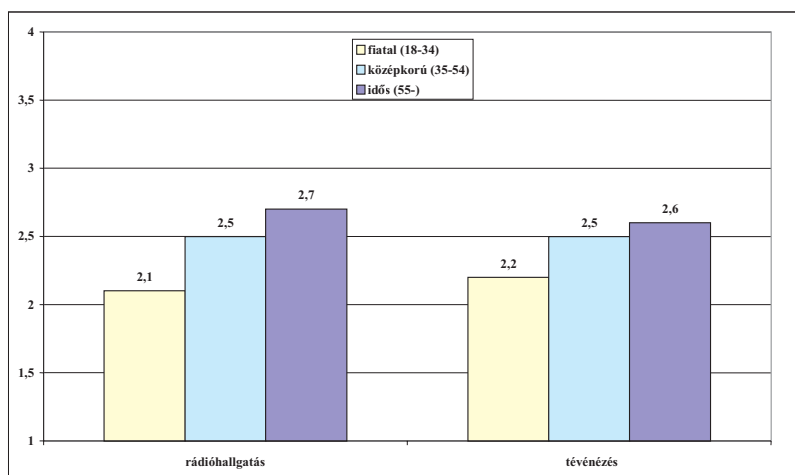
A magyar és a román nyelvhasználat egymáshoz viszonyított gyakorisága településtípusonként (átlagértékek: 1 – soha; 4 – mindig)

A médiafogyasztás kérdése érdemel a fenti ábrák adataiból külön figyelmet. Ezeket az adatsorokat – további adatok alapján – részletekbe menően kellene elemezni, de néhány következtetés így is megfogalmazható. A dominánsan magyar újságot olvasás alig haladja meg az egyharmadot, ennek megfelelően a dominánsan román újságot olvasók aránya közelít a kétharmadhoz. Ennek értelmében a magyarság számára a média is elsősorban „külső”, vagyis a szórvány kétharmada minden magyar kérdésről a többség értelmezésében, a többségi szempontok szerinti értékelések alapján tájékozódik.

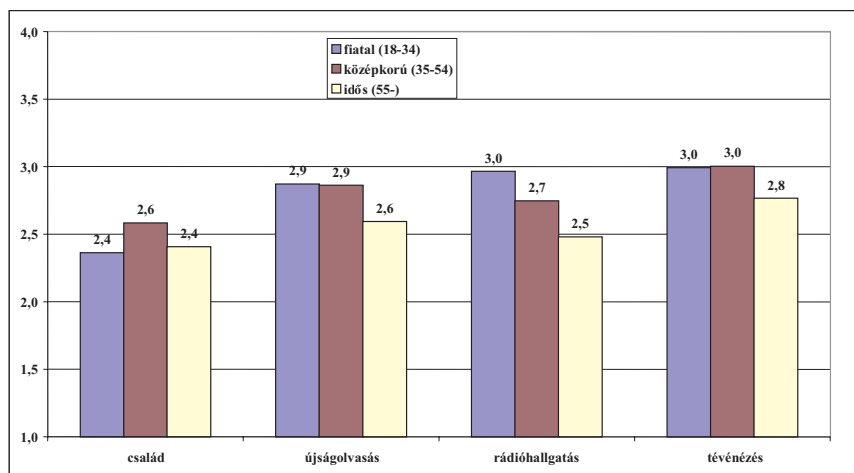
A fentieket összefoglalva: a feltüntetett 8 különböző nyelvhasználati helyzetből egyedül a családban mérték a magyar nyelv enyhe dominanciáját – itt a

román nyelv viszonylag gyakori használata a vegyes házasságok nagy arányával áll összefüggésben –, míg egyéb regiszterekben a román nyelv dominanciája érvényesül. Erdély egyéb vidékeihez viszonyítva a román nyelv dominanciája különösen a médiahasználatban szembeszökő. A munkahely, a hivatalos ügyintézés, az orvosnál és a bevásárlásnál való nyelvhasználat az adott település nyilvános nyelvhasználatra vonatkozó konvencióitól függ, ami viszont a település etnikai összetételének (is) függvénye.

Következzen az életkor szerinti helyzetkép.

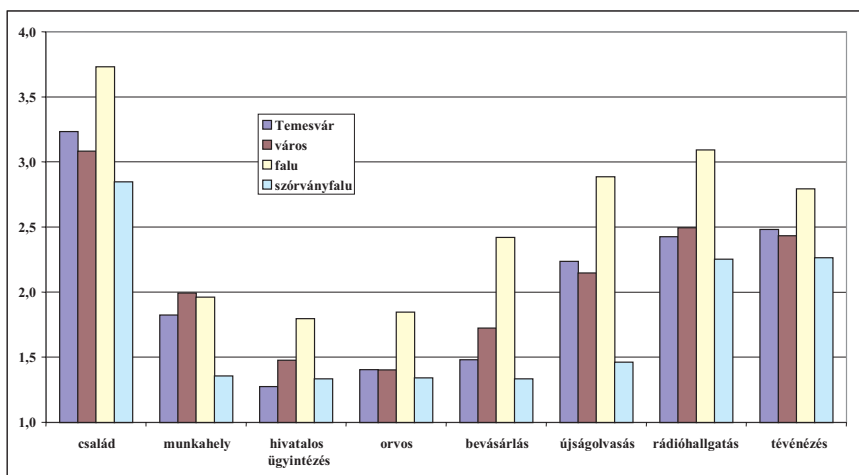
6. ábra
A magyar nyelvhasználat gyakoriságának eltérései korosztályonként
(átlagértékek: 1 – soha; 4 – mindig)

7. ábra
A román nyelvhasználat gyakoriságának eltérései korosztályonként (átlagértékek: 1 – soha; 4 – mindig)

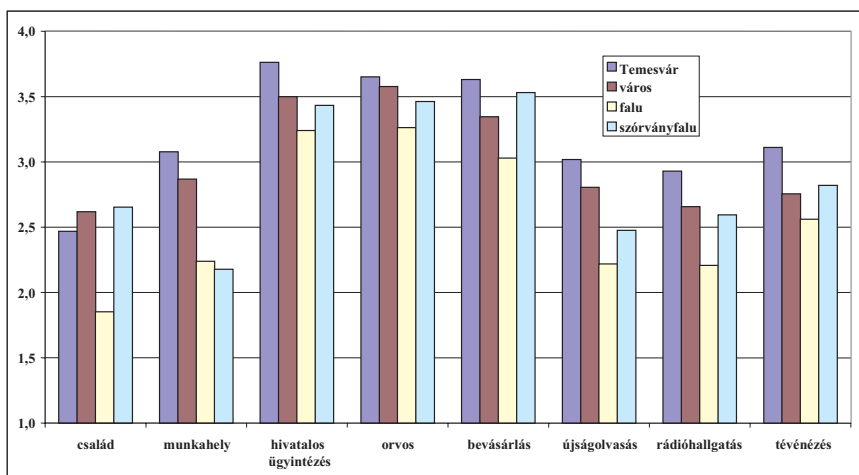
Érdekes különbség figyelhető meg: miközben az anyanyelvhasználat gyakorisága a fiatalok esetében a legalacsonyabb, a román nyelv használatát illetően a fiatalok és a középkoriak közel azonos képet mutatnak. A fiatalok a román helyett hajlamosak más nyelvek – világnyelvek? – felé fordulni.

Végezetül nézzük meg a településtípusok szerinti bontást:

8. ábra

A magyar nyelvhasználat gyakoriságának eltérései településtípusonként
(átlagértékek: 1 – soha; 4 – mindig)

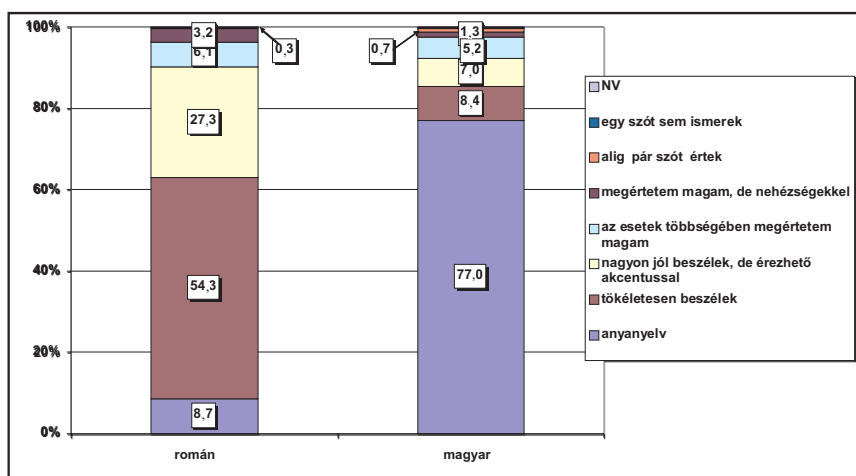

9. ábra

A román nyelvhasználat gyakoriságának eltérései településtípusonként
(átlagértékek: 1 – soha; 4 – mindig)

A település típusa szerint nemcsak a magán-, hanem a nyilvános nyelvhasználat tekintetében is jelentékeny különbségek mutatkoznak. Hivatalos ügyintézésnél, orvosnál vagy bevásárlásnál a viszonylag nagyobb arányban magyar falvak lakói beszélnek magyarul (de esetükben is román nyelvi dominancia érvényesül). Nem meglepő, hogy minden regiszterben a Temes megyei átlag alatti a 10%-nál kisebb arányban magyar lakosú falvak magyarnyelv-használata.

Ennek alapján megfogalmazhatjuk az első következtetést: minél kevesebb lehetőség mutatkozik az anyanyelvhasználatra, annál inkább külső meghatározottságú lesz a szórványban élő énképe, annál kevésbé tudja elkülöníteni/felismereni azokat az értékeket, amelyek erősítenék ahhoz a közösséghez való tartozását, amelybe beleszületett.

10. ábra
Ön milyen szinten ismeri a magyar, illetve a román nyelvet?

A fenti ábra adatai azt mutatják, hogy a nagyon jól beszélők aránya a magyar és a román nyelvet illetően megegyezik, miközben a magyarok 10%-a vallja azt magáról, hogy nem, rosszul vagy nehezen beszél anyanyelvén. Ez az adat jóval kedvezőbb annál a 16%-nál, akik a kérdőív kitöltését román nyelven vállalták.

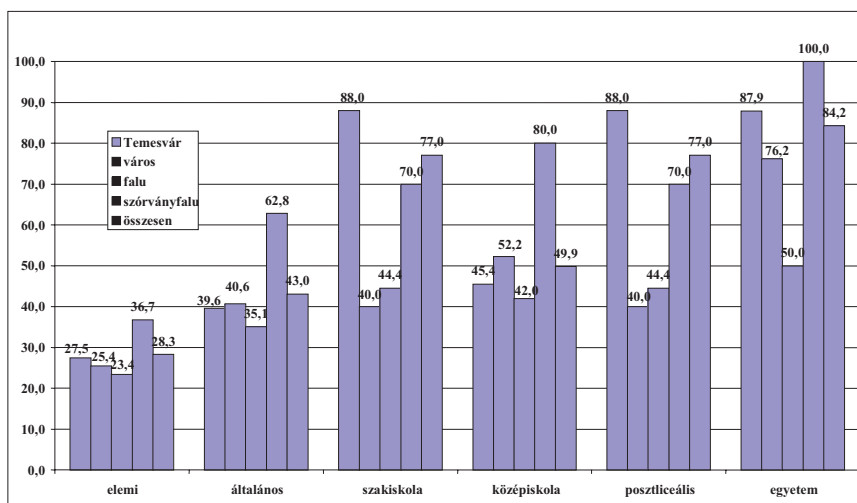
Románia teljes magyar lakosságához képest a nyelvismeret tekintetében is igen nagy eltolódások vannak. Egyrészt – a népszámlálási adatokkal megegyező – 8,7%-os román anyanyelvű arány magasnak mondható, másrészt a „tökéletesen beszélek románul” válaszlehetőséget is igen sokan választották. Horváth István szerint, aki a nyelvhasználat problematikáját teljes Erdélyre reprezentatív mintán vizsgálta, a „tökéletesen” beszélő réteg esetében nagy eséllyel lehet azt feltételezni, hogy a román nyelv instrumentális funkcióján túl rétegmentiség (csoporthovatartozás: pl. ifjúsági szubkultúrákhoz való tar-

tozás a román [réteg]nyelv használatán keresztül) megjelenítésére is szolgál. Ilyen helyzetben a román nyelv személyes identitáselemmé válik.

Érdekes külön megvizsgálni, hogy a nyelvtudás településtípusok szerint miként alakul. Bizonyosra vehető, hogy szórványtelepüléseken a román nyelv-ismeret még jobb.

ISKOLAVÁLASZTÁS, KÉPZETTSÉG

Az iskoláztatás nyelvét illetően a felsőbb iskolai szintek felé haladva növekszik a tanulmányait román nyelven végzett népesség aránya. A román nyelvű képzésben részesülők aránya a szórványfalvakban a legmagasabb, ezeken a településeken sok esetben már az elemi szintű magyar nyelvű képzés is hiányzik.

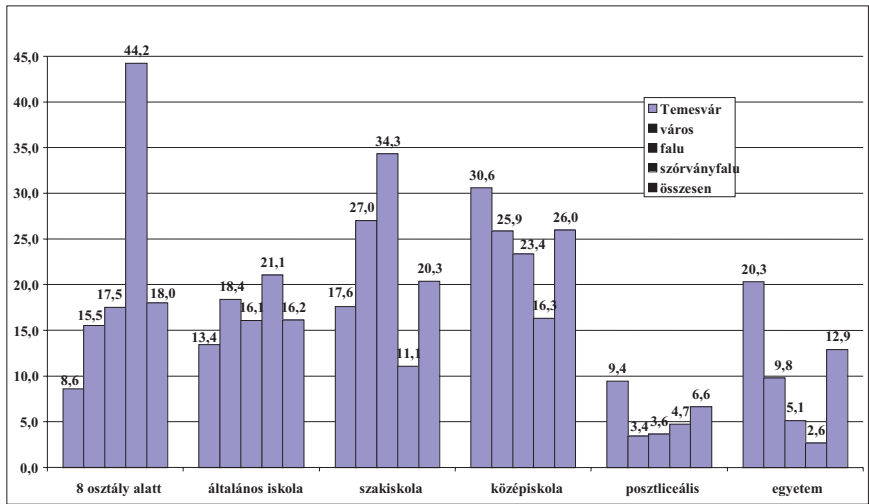
11. ábra

A román nyelven tanulók aránya a különböző iskolai szinteken (százalékban)

Amint az alábbi ábra mutatja, a régióban a városon élők magasabban képzetek: Temesváron a felnőtt magyar lakosság csaknem egyharmada érettségizett, további egyharmada pedig ennél magasabb képzésben részesült.

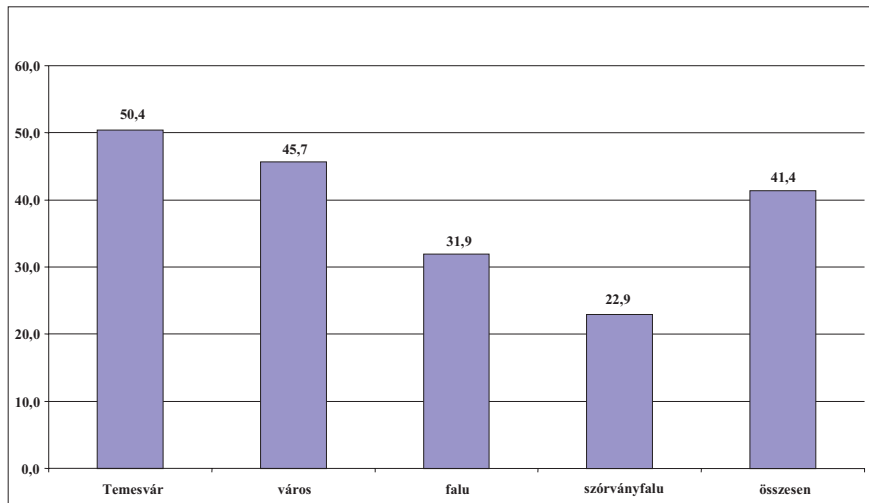
Más városokban a középiskolát és a szakiskolát végzettek vannak átlag feletti arányban (a városi népesség 27, illetve 26%-a). Igen markánsak az eltérések a szórványfalvak és a többi település iskolai végzettségi mutatóit tekintve: míg a szórványfalvakban csaknem minden második felnőtt 8 osztálynál alacsonyabb képzésben részesült, az erre vonatkozó megyei átlag nem éri el a 20%-ot sem.²⁰

²⁰ Ezzel kapcsolatosan megjegyzendő, hogy a megyei átlagban arányuknak megfelelően természetesen a szórványfalvakban élők is jelen vannak. Az iskolai végzettséget tekintve a szórványfalu–egyéb település eltérések emiatt ennél is nagyobbak.

12. ábra
Iskolai végzettség (százalékban)

A magasabb (posztliceális és felsőfokú) iskolai végzettségre vonatkozó adatok az alacsony esetszám miatt fenntartásokkal kezelendők, ám ennek ellenére elmondható, hogy a temesvári magyar nyelvű felsőfokú képzés hiánya miatt a helyiek 90%-a románul végezte az egyetemet/főiskolát.

13. ábra
Dolgozik-e jelenleg? („igen” válaszok százalékos aránya)

A Temes megyei magyar népesség gazdasági aktivitását tekintve a fenti ábra alapján elmondható, hogy a kérdésre válaszolók 41%-a dolgozik jelenleg, 59% inaktív vagy munkanélküli. Temesváron a foglalkoztatottak aránya csaknem 10%-kal nagyobb, mint a regionális átlag, ami főként az aktív korú népesség magasabb arányának és az alacsonyabb munkanélküliségnek köszönhető. Az alábbi ábrából az látható, hogy a falusi (különösen szórványfaluban élő) inaktívak tekintélyes hányada háztartásbeli (ez az arány a falvakban 14%, a szórványfalvakban 36%) és munkanélküli (14, illetve 18%).

1. táblázat

A foglalkoztatott népesség beosztás szerinti összetétele (százalékban)

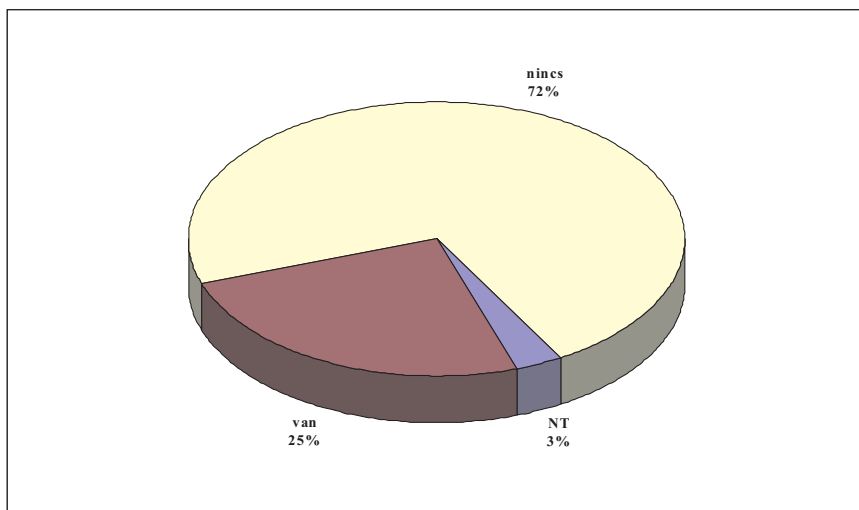
	Temesvár	Város	Falu	Szórványfalu	Összesen
Felső szintű vezető	7,1	3,9	2,4	5,6	5,9
Középszintű vezető	12,2	11,8	2,4	5,6	10,5
Önfoglalkoztató	6,3	6,6	7,1	8,3	6,6
Szellemi beosztott	27,7	14,5	38,1	22,2	25,8
Fizikai beosztott	46,6	63,2	50,0	58,3	51,3

Az adatok a foglalkoztatottságra vonatkozó – a vidék és a városok közötti – eltérések kimutatására az alacsony esetszám miatt nem alkalmasak, a tendenciák szintjén azonban elmondható, hogy vidéken általában alacsonyabb a vezetőik és enyhén magasabb az önfoglalkoztatók aránya, ami vélhetően az önellátásra berendezkedett falusi gazdálkodókat jelenti.

ETNIKUMKÖZI FESZÜLTSEGEK

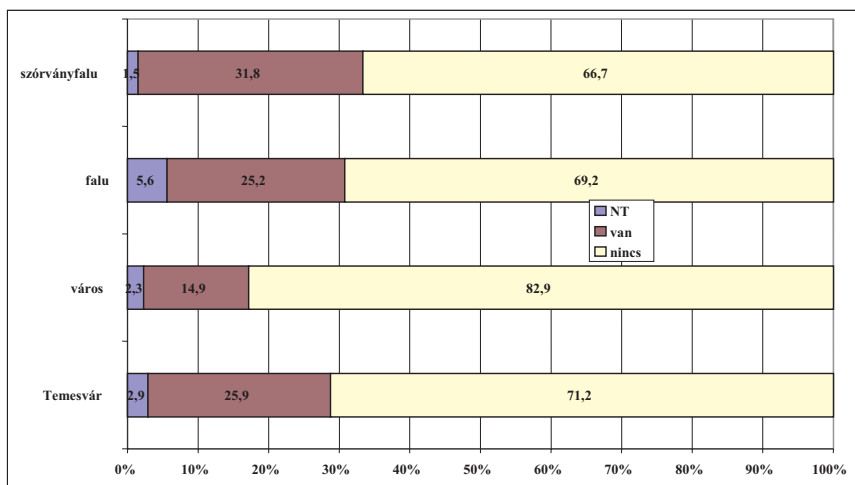
Az etnikumközi kapcsolatok vizsgálata megköveteli a pontos fogalomhasználatot. A kérdés így szólt: „Vannak-e a románok és a magyarok között nemzeti-ségi konfliktusok?” Az e kérdésre adott válaszok több mindent jelezhetnek: konfliktust (olyan érdekütközés, amely valamilyen következményt okozott), feszültséget (amikor még nincs szó konkrét eseményről), éles rivalizálást. A felmérés kérdése nem különítette el ezeket, feltehető, hogy az eredmény a három változat summázata.

A megkérdezettek 25%-a mondta azt, hogy a Bánságban van a románok és a magyarok között konfliktus. Ez az arány az országos adatokhoz képest viszonylag alacsony. A Kárpát-medence vizsgálatban 1997-ben a magyarok 80%-a válaszolta, hogy Erdélyben a magyarok és a románok között van konfliktus. Ez a szám azonban egyrészt azóta bizonyára csökkent, másrészt pedig Erdély tágabb régió, mint a Bánság, és a konfliktuspercepcióval kapcsolatosan általános szabály, hogy a reális életszférához közelebb eső dimenziókban (pl. azon településen, ahol él) kisebb, míg az elvontabb térségek esetében nagyobb.

14. ábra
 Ön szerint van-e a Bánságban a románok és a magyarok között nemzetiségi konfliktus?

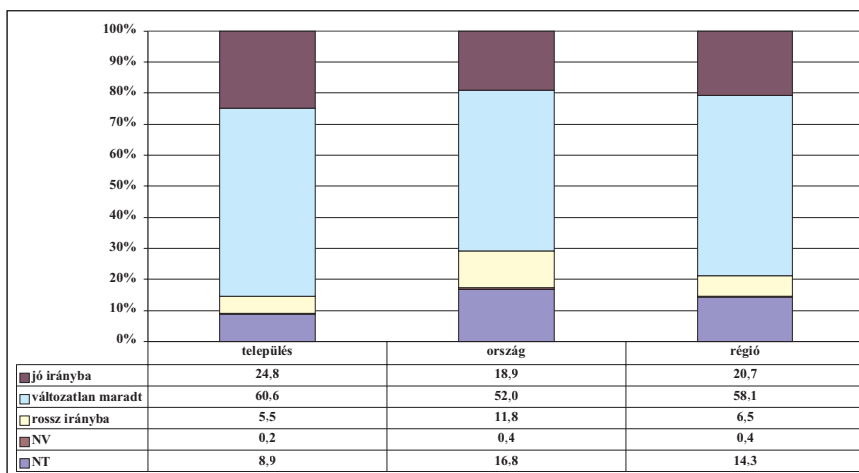
Településtípusok szerinti bontásban a helyzet:

15. ábra
 Ön szerint van-e a Bánságban a románok és a magyarok között nemzetiségi konfliktus?

A szórványfalvak lakói nagyobb, míg a kisvárosok lakói kisebb arányban érzékelnek a románok és a magyarok között etnikai feszültséget.

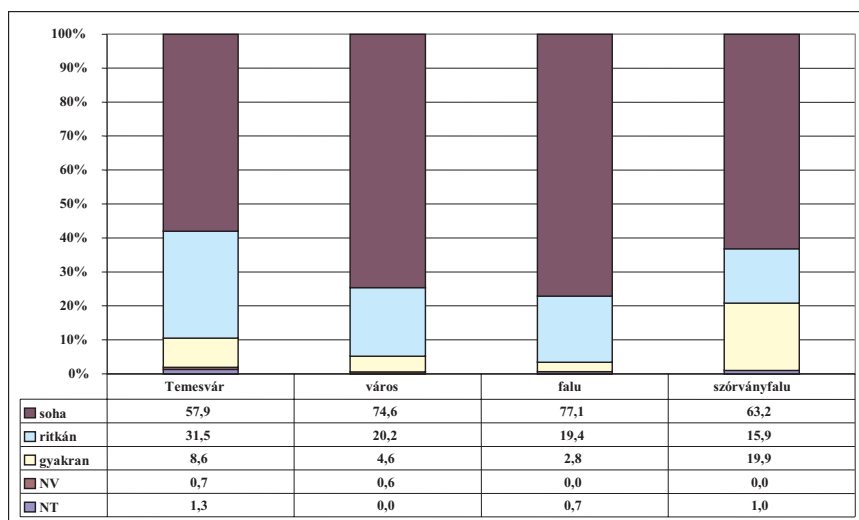
Hogy a megkérdezettek szerint miként alakul ez a viszony az időben, a következő táblázat mutatja meg.

16. ábra

Ön szerint milyen irányba változott a román–magyar viszony a legutóbbi parlamenti választások óta?

A helyi identitás erősségére utal, hogy helyi szinten vélik a legjobbnak a helyzetet.

17. ábra

Származott-e valaha hátránya abból, hogy magyar nemzetiségű?

A kérdezettek 9%-a észlelte úgy, hogy gyakran és egynegyede úgy, hogy ritkán szembesült etnikai alapú diszkriminációval. Ez az arány gyakorlatilag megegyezik azzal az értékkel, amelyet a TÁRKI–BFI vizsgálat során erdélyi magyarokra reprezentatív mintán mértünk.

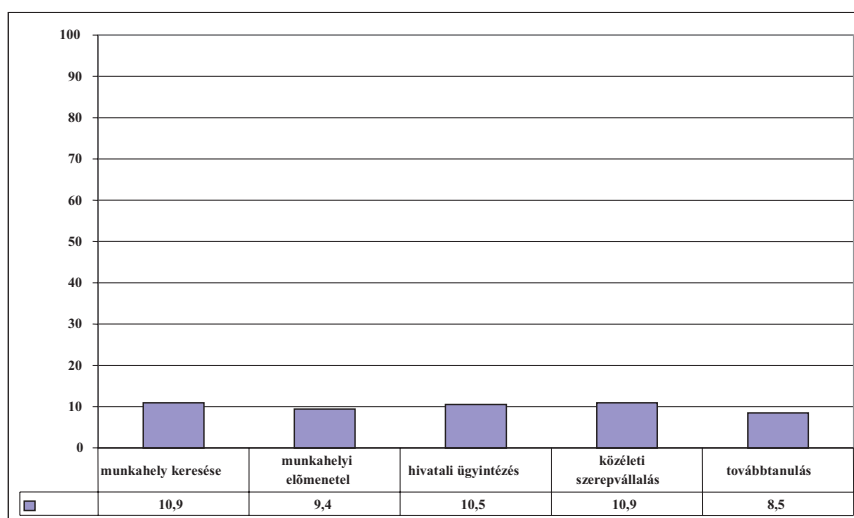
2. táblázat

Érte-e Önt élete során hátrány az ország többségi lakossága részéről csak azért, mert magyar?
(erdélyi magyar minta n = 1951, TÁRKI–BFI: 2001)

Igen	29,8%
Nem	69,0%
Nem tudja	1,2%

Itt is külön figyelmet érdemel a szórvány: a temesvárinak kétszerese, 20%-ot meghaladó az igenek aránya. Itt is további finomításra van szükség, ugyanis éppen a szórványfalvak magyarsága a legkevésbé képzett, és könnyen elképzelhető, hogy az iskolázottság alacsony fokára vagy valamilyen más okra visszavezethető sikertelenséget etnikai megkülönböztetésként könyvelték el.

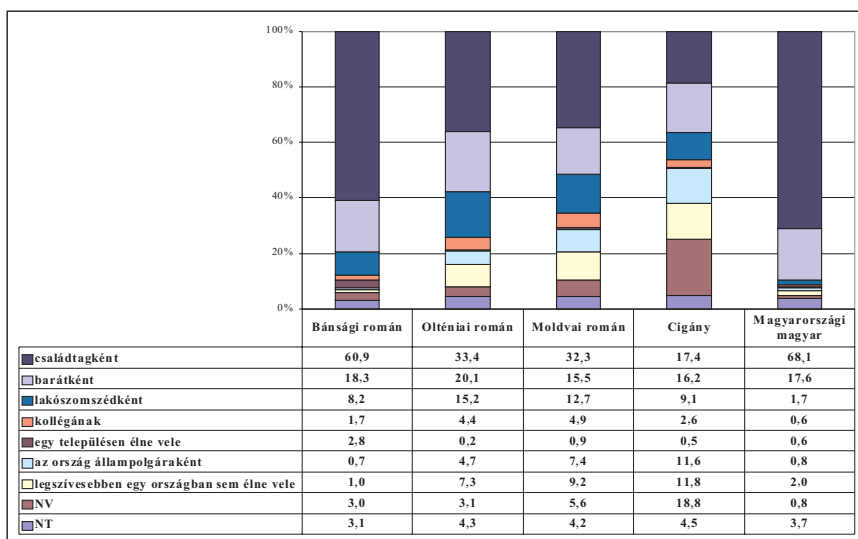
Különbö a társadalmi távolság mérése éppen azt mutatja, hogy itt a magyarok sokkal nyitottabbak a románok felé, mint például Erdélyben, vagyis az énkép koherenciája további vizsgálatot követel meg.

18. ábra

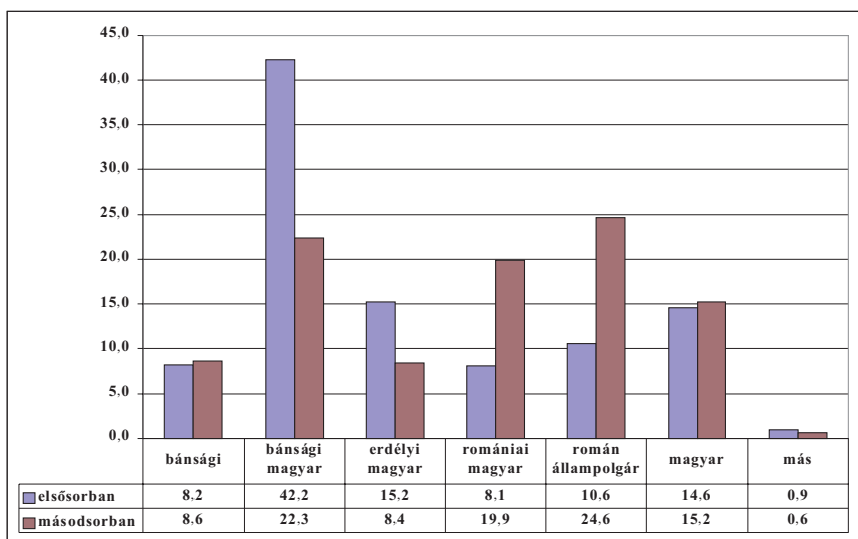
Az alábbi területeken érte-e hátrány azért, mert magyar nemzetiségű?

Ennek a táblázatnak az adatait a legnehezebb értelmezni, hiszen a megkérdezettek 0,3%-a nyilatkozta azt, hogy nem tudja megértetni magát románul, a többiek legalább a hétköznapi kommunikáció szintjén uralják a nyelvet. Hivatali ügyintézés során például milyen hátrányos megkülönböztetés érheti azt, aki a nyelvet jól beszéli, megérteti magát és megértik? A továbbiakban ez a kérdés is tisztázásra szorul.

19. ábra
Milyen legközelebbi viszonyban fogadná el az alábbi nemzetiségek egy tagját?

A válaszokból kitűnik, hogy a társadalmi távolságok (legalábbis a magyarok percepciójában) a Bánásban lényegesen kisebbek, mint Erdélyben. A bánági magyarok olténiai és moldovai románt is nagyobb arányban fogadnának a családjukba, mint az erdélyiek románt általában.

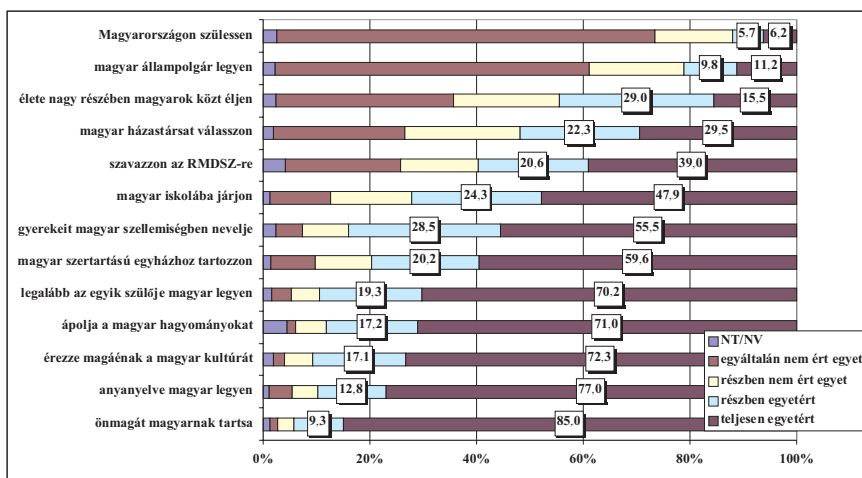
20. ábra
Az alábbiak közül Ön melyik csoportba sorolná magát?

Az olténiai és moldvai románokkal szembeni társadalmi távolság jóval nagyobb, mind a bánásiakkal szembeni. Ez utóbbiakat majdnem annyian fogadnák családjukba, mint magyarországi magyart.

Itt mutatkozik meg az, hogy a bánási magyarok önnön magyarságukat a magyarországitól némileg különbözően ítélik meg. Ebben minden bizonnyal benne van az anyanyelvhasználat bizonytalansága éppúgy, mint a magyar kultúra sekélyes ismerete. Különben ez is egyike a jövőben vizsgálandó kérdéseknek.

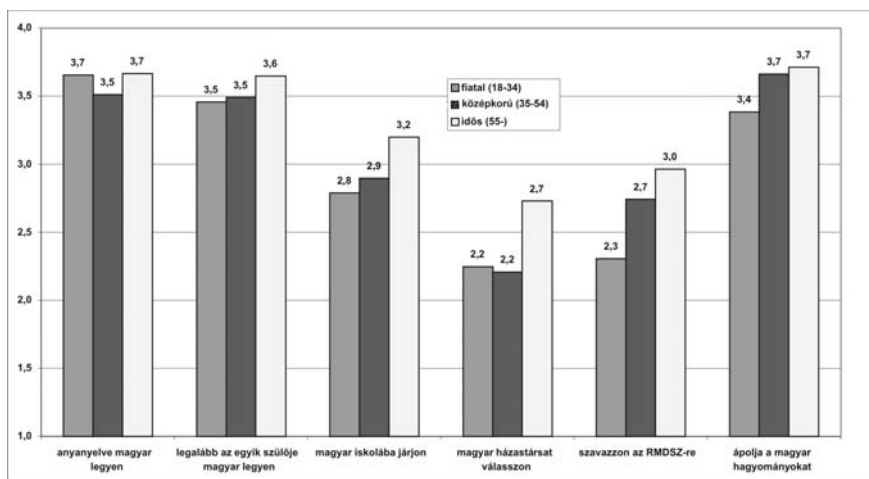
A bánási magyar önminősítés szinte háromszorosa a „sima” magyarnak, ami szintén jelzésértékű: a bánási magyar „más”, számára a magyarsága nem jelenti azt, hogy érte külön is tennie kellene valamit (kultúra, hagyományok őrzése).

Az alábbi ábra is kommentárt érdemel: a magyar iskolába járás nem előfeltétele annak, hogy valaki magyarnak számítson. Ehhez viszont hozzá kell számítani azt, hogy a magyar szellemiség és a magyar egyházhoz való tartozás elbírálása alig különböző értéket mutat, ami azt valószínűsíti, hogy Temesben az önmagát magyarnak valló ember nem látja úgy, hogy aki magyar, azt önmagának és másoknak is ugyanúgy magyarként kellene számon tartaniuk.

21. ábra
Ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson, az kell, hogy...

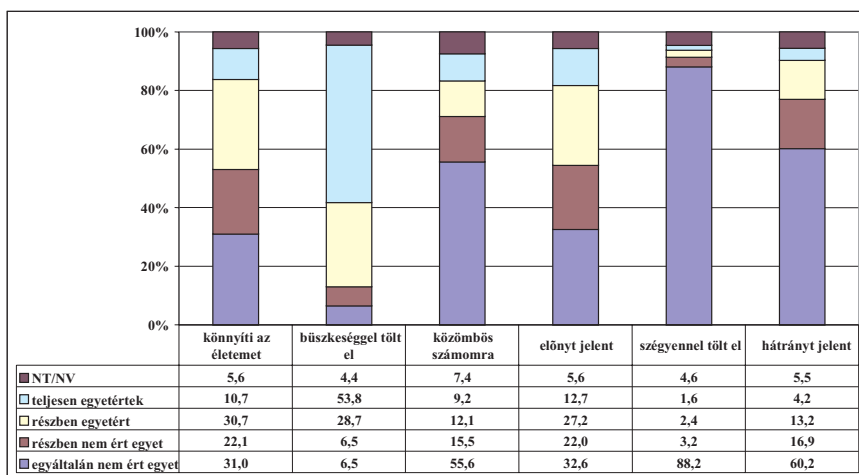
Az életkor szerinti bontás végig azt mutatja, hogy a fiatalok esetében az értékek még alacsonyabbak.

22. ábra

Ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson, az kell, hogy... (átlagértékek: 1 – egyáltalán nem; 4 – teljes mértékben; életkor szerint)

Ezek után némileg meglepő, hogy a temesi magyarok az erdélyi mintával szinte azonos mértékben büszkék a magyarságukra. Igaz, ezt a magyarságot ők másként értelmezik.

23. ábra

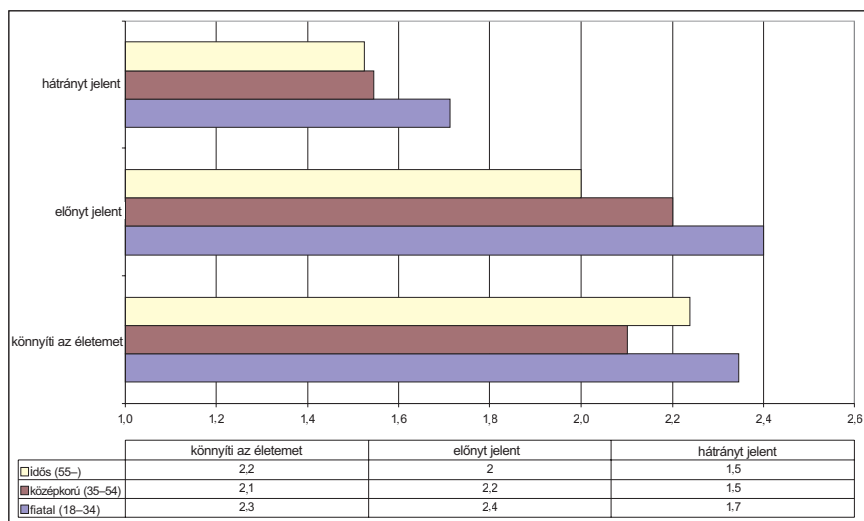
Az, hogy Ön magyarnak született...

3. táblázat

Az, hogy Ön magyarnak született... (egyetértő és részben egyetértő válaszok százalékos aránya)

	Temes megye	Erdélyi magyar minta*
Könnyíti az életemet	41,3	47
Büszkeséggel tölt el	82,5	89
Közömbös számomra	21,3	17
Előnyt jelent	39,9	37
Szégyennel tölt el	4,0	3
Hátrányt jelent	17,4	26

* „Kárpát-medence vizsgálat”, N = 1126, 1997 (Forrás: Veres 2001, 64)

24. ábra

Az, hogy Ön magyarnak született...

(átlagértékek: 1 – egyáltalán nem értek egyet; 4 – teljesen egyetértek; településtípus szerint)

A kutatás eredményei természetesen felvetik a kérdést: ilyen körülmények között egy szórvány – jelen esetben a temesi szórvány – mennyi ideig határozza meg önmagát magyarnak, mikor következnek be a végső váltás. A kérdés megválaszolása újabb kutatás(ok) feladata.

Felhasznált irodalom

- Bodó Barna 2003. *Talpalatnyi régióink*. Kolozsvár, Komp-Press.
 Bodó Barna 2004. *Az identitás egyetemessége*. Kolozsvár, Polis.
 Calhoun, Craig (ed.) 1994. *Social Theory and the Politics of Identity*. Oxford–Cambridge, Blackwell.
 Erikson, Erik H. 1991. *A fiatal Luther és más írások*. Budapest, Gondolat.
 Geertz, Clifford 1994. *Az értelmezés hatalma*. Budapest, Századvég.

- Gereben Ferenc 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség*. Budapest, Osiris.
- Habermas, J.– Lyotard, J.-F. – Rorty, R. 1993. *A posztmodern állapot*. Budapest, Századvég–Gondolat.
- Lévi-Strauss, Claude 1985. *The View from Afar*. New York, Basic Books.
- Luhmann, Niklas 1999. *Látom azt, amit te nem látsz*. Budapest, Osiris–Gondolat.
- Preston, P. W. 1997. *Political/Cultural Identity. Citizens and Nations in a Global Era*. London – Thousand Oaks – New Delhi, Sage Publications.

SUMMARY

Values, language use, diasporas

Individuals living in diasporas live in a space where some important elements of their identities are different from those of the majority: they cannot make natural cultural contact with the life of local communities and there is a lack of unity. The diasporas are social mediums where individuals become uncertain in their social relations and they may change their language or culture.

The identity research on diasporas can answer some questions related to identity and assimilation, such as the existence and nature of traditions, the place in society and in the institutional framework of “hard knowledge” that constitute mother tongue culture, local network connections, etc.

In September 2004 a representative survey was made among the Hungarian population of the Timis (Temes) county. The data gathered was related to the use of the mother tongue.

The use of the Hungarian language was in the first place in only one situation, the family context, out of the eight social situations presented in this study. In the other situations the domination of the Romanian language could be observed. This is remarkable in case of the use of the media. The use of language at the workplace, in official situations, at the doctor’s and during shopping was influenced by the conventions regarding the use of the official language at the given locality influenced (also) by the ethnical composition. The lesser the situations where the individual can use his or her own language, the lesser can he or she identify with those values that strengthen links to the community to which he or she belongs.